

GÚTI ERIKA – TÓTH SÁNDOR

UKRAJNA – IDENTITÁS, ÁLLAMISÁG ÉS EGY LEHETSÉGES POLITIKAI MODELL A MEGOLDÁSRA

Ukrajna megosztottsága függetlensége (1991) óta többször is felbukkant a politikai közbeszédben, ami azonban nemcsak retorikai fogásnak számít, mivel Ukrajna két, nyelvileg, kulturálisan és politikailag is különálló részből áll, de földrajzi és történelmi értelemben is megosztott.¹ Az ukrán identitás kettősége pedig egyrészt megmagyarázza, hogy a 2014-es tünteteshullám miért korlátozódott szinte kizárólag Ukrajna nyugati területeire; másrészt hogy megoldásként miért vetődött fel az ország tényleges kettészakadása. Véleményünk szerint az etnoregionalizmus mint geopolitikai paradigma és mint a nyelvpolitikai elemzésekhez felhasználható elemzési módszer alkalmas a probléma modellezésére, és választ ad a meglévő, de szunnyadó töréspontok, konfliktuszónák feltárására, megértésére.

A közelmúlt politikai eseményei

2014. február 18-án összecsapások kezdődtek Kijevben, azon a napon, amikor az ukrán parlament saját jogköreit megnövelő, az államfő jogait csökkentő 2004-es alkotmány visszaállításáról szavazott volna. Az események következtében 2014. február 21-én Viktor Janukovics hatalma összeomlott, az államfőt megfosztották tisztségétől, majd menekülését követően Oroszország lényegében katonai intervenciót indított Ukrajna ellen. Az atlantisták által megpuccsolt ukrán parlament – minden jogalapot nélkülözve – Olekszandr Turcsinovot nevezte ki az ország ideiglenesen megbízott ügyvezető elnökévé, aki Kijevben és az ország nyugati felében látta el az elnöki feladatokat. Az előrehozott elnökválasztást 2014. május 25-ére tűzték ki, valamint új kormány alakításáról is döntöttek február 25-i határidővel. (Az előrehozott választási kampány fókuszában nem véletlenül Ukrajna területi integritása, a területi átrendezésre vonatkozó tervek, továbbá a gazdasági és társadalmi stabilitást elősegítő intézkedések álltak.)² Válaszul Ukrajna délkeleti régiói, valamint

¹ Vö. HAJDÚ-MOHAROS József: *Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1995, 173 p.

² DARCSI Karolina: A 2014-es ukrainai választások és a kárpátaljai magyarság, *Kisebbségkutatás*, 2015/1., 47–48. p.

a Krím-félsziget autonóm köztársasága bejelentették, hogy vállalják az alkotmányos rend fenntartását Ukrajnában, beleértve Kijevet is, azonban az alkotmányos rend megtestesítőjeként államfőként továbbra is Janukovicsot ismerik el. Az ezt követően a rendkívüli tanácskozásra összehívott kongresszus Harkovban (ukránul: Harkiv) már nem beszélt Kijevről, az alkotmányos rend fenntartását csak az ország délkeleti régiójára korlátozta, és egyértelművé tette, hogy a Kijevben működő törvényhozás által hozott döntéseket nem fogadja el alkotmányosnak.³

Ez azt jelentette, hogy a gyakorlatban két Ukrajna létezett/létezik: egy nyugati Ukrajna, amelynek központja Kijev, s legitimitását a „majdani forradalom” és az ukrán parlament döntésére alapozta; és egy délkeleti Ukrajna, amelynek központja átmenetileg Harkov volt, s amely létét a népek önrendelkezésére alapozta, és az ukrán alkotmányból eredeztette. Vagyis Ukrajna délkeleti régiója nem lázadt az alkotmányos rend ellen, hanem pont ellenkezőleg, a puccsal megválasztott kijevi illegitim kormánnyal szemben fenntartotta azt.

Az előrehozott elnökválasztást Petro Porosenko nyerte, ezáltal elhárultak Moszkva alkotmányossági aggályai, azonban a kialakult helyzet továbbra sem rendeződött, mivel Kijev a jelek szerint későn ismerte fel, hogy a korábban elsősorban az identitáskereső és megőrzés miatt szükségesnek érzett ukrán nemzeti, erősen nacionalista stratégia felerősíti az orosz nacionalizmust és az elszakadási törekvéseket, s ezzel Moszkva pártjára állítja 2012-ben az oroszbarátságban megingott orosz nyelvű lakosságot.

Identitás és nemzetépítés 1991 után

A nemzeti identitás másokhoz képest jön létre. A másság-tudat akkor erősödik fel és válik fontossá, amikor két fél etnikailag közel áll egymáshoz, és a felek nem hajlandóak a másik fél önállóságát, nemzeti sajátosságainak különbözőségeit elismerni. Ukrajna erősödő nemzeti identifikációja szoros kapcsolatban van önmagának másoktól való megkülönböztetésével. A posztkoloniális (posztszovjet) államoknak ugyanis – mint amilyen Ukrajna is – elsősorban immár a másként definiált és egykor testvérként tartott Moszkvával szemben kell kinyilvánítania szuverenitását és identitását, ezért a nemzetépítés csak a korábbi központ elleni küzdelemben valósulhat meg. E küzdelem sajátos ízét pedig az adja, hogy az ukrán nemzeti identitást az ukrán politikai elit csak a nemzeti mítoszok és szimbólumok újradefiniálá-

³ GYÓNI Gábor: Mi történt Ukrajnában? Utólagos krónika és első gondolatok, *Oroszvilág.hu*, 2014. 02. 25., http://www.orsozvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=4702 (letöltve: 2016. 11. 16.).

sával és az orosz történelmi és kulturális hagyományok elvitatásával tudja megteremteni, miközben a tét nem más, mint az állam léte, fennmaradása.⁴ Ukrajnának a történelmi és kulturális hasonlóságok miatt elsősorban Oroszországtól kell elhatárolódnia, amit a Vlagyimir Putyin által képviselt birodalmi politika fenyegetése még inkább előtérbe helyez.

Az önazonosság megállapítása természetesen sokkal nehezebb akkor, ha több, hasonló etnikai és kulturális jegyekkel, szimbolikával rendelkező állam ugyanabból a mítoszból (a Ruszból) eredezteti magát, ráadásul mindezt a kizárólagosság igényével. Az orosz–ukrán történelmi felfogás legalapvetőbb kihívása ugyanis az, hogy a keleti szláv népek közötti kulturális különbséget bizonyítsa, aminek talán legvitatottabb szakasza a Kijevi Rusz és a Moszkvai Nagyfejedelemség kialakulása közötti időszak.⁵

Az énkép meghatározza a külvilággal való kapcsolatot is, ami Ukrajna esetében a nagyhatalmi státuszról való lemondást, és Ázsia vagy Kelet-Európa helyett a közép-európaiság felé való elmozdulást jelenti, ami híd-szerepét, annak lehetőségét veti fel az integrálódó Európa és az orosz geopolitikai tér között.

Ukrajnában az orosz nyelvű ukránok sajátos problémát jelentenek, akik szívesen veszik Oroszország bátorítását, és többségükben az orosz–ukrán egység lelkes hívei. Ukrajna számára azonban állandó fenyegetést jelentenek, ami arra készíti az államot, hogy ukránosítással visszafordítsa a századok oroszosító hatását, ezáltal nacionalizálódjon. Valószínűleg a nyugati sajtó ezért is feltételezhette a soknemzetiségű Ukrajna gyors felbomlását, illetve bal parti részének Oroszországhoz való csatlakozását. Ez a nézet azonban nem veszi figyelembe az orosz–ukrán kapcsolatok normalizálási kísérletének kudarcát, ami mindkét fél nemzeti identitászavarából ered.⁶

Orosz–ukrán viszony

Az orosz–ukrán viszonyt az Eurázsiai Unió gondolatában megjelenő orosz birodalmi törekvés is erőteljesen meghatározza, ugyanis 1990 táján Borisz Jelcin és a Szovjetuniót szétverő orosz elit köreiben dolgozták ki a négy legjelentősebb szovjet köztársaság (Kazahsztán, Oroszország, Fehéroroszország és

⁴ KUZIO, Taras: Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása, *Regio*, 2002/1., 94–120. p., 94. p.

⁵ Vö. FONT Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 14. p.; TÓTH Sándor: *Ukrajna államiságának kialakulása és népei*, 2002, <http://georg.elte.hu/PhD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/tothsandor.pdf> (letöltve: 2017. 06. 06.).

⁶ D'ANIERI, Paul J.: *Economic Interdependence in Ukrainian–Russian Relations*, Suny Press, New York, 1999.

Ukrajna) leendő szorosabb integrációjának tervét, az Eurázsiai Uniót, amelynek alapját az EU mintájára létrehozott Egységes Gazdasági Övezet (JEP) képezi. Az elmélet szerint ezek az államok megszabadulva az elmaradottabb és kulturálisan eltérő dél-kaukázusi területektől, Oroszország vezetésével a világ meghatározó gazdasági és politikai pólusává válnának. Ukrajna Európa – Oroszországot nem számítva – második legnagyobb területű állama. A 45 milliós, nagy és értékes területű ország nélkül az Eurázsiai Unió, vagyis egy eurázsiai vagy posztszovjet (orosz) birodalom nem képzelhető el.⁷

Ukrajnának racionális szempontokból vizsgálva kedvező lenne a kazah- orosz–fehérorosz vámunióba való integráció, ezért amikor 2004-ben az Egységes Gazdasági Övezetet támogató Janukovics megnyerte a választásokat, figyelemmel arra, hogy 2000-ben Moldovában a kommunisták hatalomra jutása az oroszbarát irányvonal győzelmét jelentette, az Európai Unió és az USA (a Nyugat) erőteljesen beavatkozott, és kirobbantotta a narancsos forradalmat, mert Ukrajna megválasztott elnöke egyértelműen a posztszovjet integrációba vezette volna Ukrajnát, amit a Nyugat valós veszélynek értékelt. Az orosz–ukrán viszony ettől kezdve hárompólusúvá vált.

2013 kora őszén az orosz–ukrán viszony mélypontra került, amelynek kiváltó oka elsősorban Ukrajnának az európai uniós csatlakozása ellen kifejtett orosz külpolitika, ami nemcsak az ukránokban, hanem az ukrainai oroszokban is visszatetszést keltett. A Majdan tüntetőinek ugyanis mintegy harmada többségében 30 év alatti oroszajkú kelet- és dél-ukrainai fiatal volt, akik a nyugati integráció mellett tüntettek; míg több mint felük nyugat-ukrainai, illetve kijevi. Kelet- és Dél-Ukrajna városaiban is *euromajdanok* alakultak, vagyis elsősorban a 30 év alatti oroszajkú lakosság tette le voksát a nyugati integráció mellett.

Politikai, gazdasági és nyelvi megosztottság Ukrajnában

Ukrajna nemcsak kulturális, etnikai és vallási téren, de ideológiai értelemben, a történelmi Ukrajna szerepének értékelése alapján, illetve annak állami fejlődése terén is megosztott. Voltaképpen azon, hogy a Dnyeper továbbra is határvonalat képez a bal és a jobb parti Ukrajna között, jórészt a 2014. évi előrehozott ukrainai választási eredmények sem változtattak. A folyó bal partján fekvő Ukrajna az Ellenzéki Blokkra, míg a folyó jobb partján élők az Európa-párti Arszenyij Jacenyuk Népi Frontjára és Petro Porosenko Blokkjára szavaztak.⁸ Természetesen a valós kép jóval összetettebb és bonyolultabb,

⁷ KRAUSZ Tamás: *Harc Ukrajnáért. Az ukrainai válság belső és külső eredői*, *oroszvilag.hu*, 2014. 08. 13., <http://www.oroszvilag.hu/?t1=elemzesek_interjuk&hid=5301> (letöltve: 2016. 11. 16.) [lásd pdf változatban is: http://www.grotius.hu/doc/pub/JGJGND/2014-08-22_kausz_tamas_harc-ukrajnaert.pdf – a Szerk.].

⁸ DARCSI: *i.m.*, 55–56. p.

azonban az az elv, hogy az állam a nyugat és a délkelet tengelyek mentén osztható fel, nem változott.

Ennek a felosztásnak vannak objektív feltételei is, mivel Ukrajna keleti részének bekapcsolása az Orosz Birodalomba sokkal gyorsabban fellendítette az ipart, mint Nyugat-Ukrajnában, amely sohasem tartozott az ipari területek közé. Ez a terület, amely először a Lengyel-Litván Unióhoz, majd az Osztrák–Magyar Monarchiához, aztán pedig Lengyelországhoz tartozott, csak a nacionalizmus alapján tudta megőrizni identitását.

1. ábra
Ukrajna etnikai-nyelvi képe

Forrás: Wikimedia Commons/Yerevanci/CC BY-SA 3.0.

A nyelvhasználat kérdésének szabályozása, a nyelvi státusz kérdése Ukrajnában függetlenségének elnyerése óta állandóan porondon van. Amíg Leonyid Kravcsuk és Leonyid Kucsma óvatoskodó, „egyet ide, egyet oda” taktikát folytatott, az állam nyelvpolitikai kérdésekben továbbra is megosztott (1. ábra): a nemzetállami modellben (egy nemzet – egy nyelv) gondolkodó nyugati országrész az ukrán egynyelvűség mellett érvel, amíg az orosz nyelvű délen és keleten úgy gondolja, hogy az ukránosító politika veszélyezteti az orosz nyelv és nemzeti azonosságtudatot.⁹ Azonban az ukrán elit az állam-

⁹ CSERNICKÓ István – PÉNTEK János – SZABÓMIHÁLY Gizella: A határon túli magyar nyelvvaltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája, *Regio*, 2010/3., 14–29. p.

nyelvi kétnyelvűséget, amelyben az orosz–ukrán hivatalos státuszt kapna, képtelen elismerni; míg mások úgy gondolják, hogy a modell a két kultúra hasonlósága és földrajzi közelsége miatt sem működhet, a politikusok egy része pedig megkérdőjelezi az ukrán etnikum önállóságát is.¹⁰

Egyértelműen igazolja ezt az álláspontot a 2012-es ukrán nyelvtörvény körül kialakult vita. A törvény értelmében hivatalos nyelvekké válhattak a kisebbségi nyelvek azokban a régiókban, ahol az adott kisebbség aránya eléri a 10%-ot.¹¹ „A nyugat-ukrajnai ternopili és az ivano-frankivszki régiók megyei tanácsai azonban egyértelműen elutasították a nyelvtörvényt, és kinyilatkoztatták, hogy érvénytelennek tekintik a kisebbségi nyelvhasználatot hivatalossá tevő törvényt. A dolog pikantériája, hogy Ivano-Frankivszk és Ternopil megyékben a 2001-es ukrainai népszámlálás szerint alig pár százalék az orosz népesség aránya, azaz ezeket a homogén ukrán többségű területeket nem is érintette a nyelvtörvény.”¹² Az eset jól mutatja az ukrán nacionalizmusban rejlő problémákat is, vagyis gátja lehet annak a centralizáló erőnek, amely elsősorban a fiatalok nyugatorientáltsága következtében megakadályozhatná Ukrajna felbomlását, és segítené a konszolidációt.

Az etnoregionális paradigma mint lehetséges megoldás¹³

Ebben a helyzetben véleményünk szerint a megoldást az etnoregionális átalakulás jelenhetné Ukrajna számára. Az etnoregionalizmus egy olyan modell, amely a tájegységi és az etnikai érdekegyeztetés mozzanatán nyugszik,

¹⁰ FEDINEC Csilla: Az autonómia-gondolat ukrainai változatai, In: FEDINEC Csilla – ILYÉS Zoltán – SIMON Attila – VIZI Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2013, 275–276. p.

¹¹ TÓTH Mihály – CSERNICKÓ István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 16–18. p.

¹² GYÓNI Gábor: Nyugat-Ukrajna lázad Kijev ellen. Szerintük ukránellenes a nyelvtörvény, *oroszvilag.hu*, 2012. 08. 24., <http://www.oroszvilag.hu/?t1=posztszovjet_terseg_hirei&hid=3462> (letöltve: 2016. 12. 02.).

¹³ Vö. TÓTH Sándor: Ukrajna nemzetiségi és nemzetiségi politikája, *Katonai Biztonsági Hivatal Szakmai Szemle*, 2003; GÜTI Erika – TÓTH Sándor: A vallon-flamand–német együttélés Belgiumban, In: GODÓ Nándor – TÓTH József (szerk.): *Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából II. A társadalmi-gazdasági aktivitás területi és környezeti problémái 1. kötet: Társadalomföldrajzi szemelvények*, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézete, Pécs, 2000, 277–295. p.; GÜTI Erika – TÓTH Sándor: *Metszéspontok: politikai földrajz és nyelvpolitika*, kézirat; TÓTH Sándor: Az etnikai problémák megoldásának belga útja, In: PAPP Norbert – TÓTH József (szerk.): *Első magyar politikai földrajzi konferencia – Változó világ átalakuló politikai földrajz*, JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 1999, 143–147. p.; GÜTI Erika: *Nyelvpolitika Hollandiában, Belgiumban és a Dél-afrikai Köztársaságban, főként a kilencvenes években*, disszertáció, PTE BTK, Pécs, 2004, 152. p.

és kifejezi a társadalom, a nemzetiségek és a településrendszer térbeli meteszéspontját a történelmi, politikai és gazdasági érdekegyeztetés alapján.¹⁴ A regionalizáció során gazdasági és politikai hatáskörrel ruházza fel a központi kormányzat alatti szintet, amely ezért egyre tisztább önmeghatározásra kényszerül saját legitimitációja érdekében, mintegy újraépítve nemzeti identitását.

Ennek következtében az állam – megszabadulva az elnyomó szerepkörtől – az érdekegyeztetés koordinátorává válik, amely így a kisebbségeknek létfontosságúvá válik, mivel azok egymaguk érdekeiket nem tudnák határozottan képviselni a magasabb lélekszámmal vagy az erősebb gazdasággal rendelkező másik nemzettel/nemzetiséggel szemben. Az állam azzal, hogy teret ad a nemzeti újjáéledési mozgalmaknak és kulturális autonómiát ad, a saját nélkülözhetetlenségét is biztosítja. Ezért a politikai regionalizmus csak nemzeti alapokon lehet sikeres, és ez a nacionalizmus erősödését hozza, így megszületik az „egy régió – egy nemzet” alapelve.

E paradigma szerint az állam állami szintre emeli a kulturális közösségeket, és a központi kormányzat mint nemzetek feletti szerv gyakorolja a hatalmát. A kulturális közösségekkel párhuzamosan az etnikai alapú régiók is a szuverenitás felé indultak el abból a célból, hogy megoldást biztosítsanak a gazdasági problémákra (ugyanis Ukrajnában jelentős a gazdasági különbség az ukránok és az oroszok lakta régiók között), és segítsék az államapparátust az egység fenntartásában. Azonban ha az etnikai alapú régiók között a kapcsolatok meggyengülnének, akkor ez az ország széteséséhez vezethet, mint Jugoszláviában vagy Csehszlovákiában is történt.

Az ukrán gazdaság fejlődésének térbeli eltérései és az etnikai különbségek állandó veszélyforrásai az állam létének. Tehát a regionalizáció két alapelv kombinációjával vál(hat)na működőképpé, amelynek pillérei a területi alapelven szerveződő gazdasági régiók, illetve az etnikai alapelven, nyelvi közösségeken alapuló kulturális régiók.

Az etnoregionális átalakulással kapcsolatban két kérdés merülhet fel: 1) Elképzelhető-e, hogy állam túlhaladja a decentralizáció optimumát? 2) Vajon mindenre érvényes tendencia-e, hogy a multietnikumú államok felbomlanak, és új nemzetállamok jönnek belőlük létre?

Ha ez így van, akkor a többnemzetiségű államok mindenképpen felbomlanak, hacsak pont az nem fogja összetartani őket, hogy a decentralizációs politikával a szeparációs törekvések motivációját megszüntetik, és a teljes autonómiával rendelkező etnikumok a nagyobb gazdasági tér és a kapcsolatok koordinációja miatt megtartják az államot mint nemzetek feletti szervet. Így belül az etnikai érdekek dominálnak, míg kifelé – mint állam – egységes lépéseket tennének a gazdaság és a politika területén. Tehát az ország külső képviseleti szervvé alakulna át.

¹⁴ L.: HAMERTON-KELLY, Robert: Nemzeti kisebbségek és az európai integráció: egy elméleti perspektíva, *Külpolitika*, 1997/2., 42–50. p.

A regionális politika belső ügyeiben elsősorban a homogenitásra törekszik, ezért az állami szintű liberalizmus ellenére elnyomó politikát folytat (mint például Belgiumban a luxemburgi határnál élő németeknél is láthatjuk). A regionális politika beolvasztásra törekszik, hogy egységesen tudja képviselni saját etnikumát a központi kormányzatnál, illetve a többi közösséggel szemben.

A jelenlegi helyzet azonban azt mutatja, hogy egyre több állam az etnoregionalizmust választja megoldási stratégiaként, és a nemzetiségi problémákat a régióknak leosztva, alacsonyabb szinten próbálja tartani.

A nacionalizmus azonban a globalizálódó világban is megmarad, csak az állami szintről alacsonyabb hierarchiába kerül. Azonban az etnoregionális csoportok a soknemzetiségű állammal szemben határozzák meg önmagukat, ahol az adott állam kisebbségét alkotják, és hadjáratot folytatnak kulturális identitásuk kifejtéséért. Mozgalmaik támadják az állampolgárság intézményét, ami elválasztja őket saját kulturális közösségüktől, ezért az állampolgárság az identitás politika témájává vált, ahogy azt a jelenlegi ukrajnai helyzet is mutatja.